

Enver Mulahalilović

SULEJMAN FIKRI ERTEN
(Sulejman
Hadžiefendić-Imamović)

U V O D

U zaključku svoje doktorske disertacije »Fadil-paša Šerifović, pjesnik i epigrafičar Bosne«, dr. Fehim Nametak je, između ostalog, rekao da je »nauka evidentiala blizu tri stotine pjesnika i pisaca kao stvaralaca na jednom od tri orijentalna jezika (arapskom, turskom i perzijskom) u Bosni i Hercegovini«. ¹⁾ Takva postavka je sasvim realna ako imamo u vidu:

1) da je dr. Hazim Šabanović u svojoj »Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima«²⁾ obradio, odnosno naveo oko dvije stotine trideset i devet književnika.

2) da je kod nas u zadnjih deset-petnaest godina istraživački rad na ispitivanju i proučavanju naše kulturne baštine osjetno uznapredovao zahvaljujući naučnim institucijama kao što su: akademije znanosti i umjetnosti, razni instituti, muzeji, arhivi, biblioteke i ostale visoke naučne i kulturno-prosvjetne ustanove, kao i naučnicima koji se bave tom problematikom kod nas, a koji nisu više usamljeni i rijetki pojedinci kao što su to bili: Ibrahim-beg Bašagić (1841—1902), haf. Mehmed Teufik Okić (1870—1933), dr. Safvet-beg Bašagić (1870—1934), dr. Abdurahman Mirza (Milivoj) Malić (1897—1935), Aleksije Olesnicki (1888—1943), hadži Mehmed Handžić (1906—1944), dr. Hazim Šabanović (1916—1971), haf. Omer Mušić (1902—1973), Muhamed Tajib Okić (1902—1977) i još neki drugi. Sada su to ekipe i timovi mladih, savremeno obrazovanih i vrlo ambicioznih naučnih radnika, koji se, moglo bi se reći, pored istraživačkog rada profesionalno bave i proučavanjem i naučnom obradom književnih ostvarenja naših i našoj javnosti već poznatih književnika koji su pisali na orijentalnim jezicima. U stvari nastao je period za koji dr. Rusmir Mahmutćehajić³⁾ kaže slijedeće:

¹⁾ Fejzulah Hadžibajrić: »Fadil-paša Šerifović, pjesnik i epigrafičar Bosne« — kraći prikaz doktorske disertacije dr. Fehima Nametka (Glasnik VIS-a Sarajevo, br. 3/81. str. 323-328).

²⁾ Dr. Hazim Šabanović: Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (Svjetlost, Sarajevo 1973. god.)

³⁾ Mr. Rusmir Mahmutćehajić: Ibrahim-Vehbi — kadija, pjesnik i epigrafičar (Anali Gazi Husrev-begove biblioteke Sarajevo, knjiga IV — Sarajevo 1976. god. str. 77.)

»Književno stvaralaštvo bosanskih Muslimana na turskom, arapskom i perzijskom jeziku značajan je i zanimljiv sudionik u općem kulturno-prosvjetnom mozaiku Jugoslavije. Međutim, još uvijek je taj dio našeg kulturnog nasljeđa pretežno neistražen i s dosta nejasnoća i nedorečenosti, počev od ustanovljavanja polazišnih kriterija za određivanje i prosuđivanje pisaca i njihovih djela, određivanja položaja i uzajamnosti u odnosu na druge jugoslovenske književnosti pa do niza nerazjašnjenih pitanja u vezi s djelima i životopisima mnogih od tih pisaca. Sadašnje i buduće generacije uz tu književnost baštinit će i dug da se ona sistematično i uz korišćenje suvremenih znanstvenih postupaka obrađuje i tako učini dostupnijom našoj i svjetskoj javnosti«.

Da je to tako svjedoče brojne studije naših mladih naučnika iz toga područja, kao što su magistarski radovi, doktorske disertacije i dr.

3) da je kroz cijeli turski period i kasnije kod nas knjiga bila uvijek cijenjena i da nije bilo gotovo nijednog većeg naselja (palanke, kasabe i grada) u kome su živjeli Muslimani, a da u njemu nije bila bar po jedna privatna ili javna biblioteka. Privatne biblioteke su najčešće posjedovali obrazovaniji pojedinci, a javne biblioteke su obično postojale uz džamije, medrese (vjersko-obrazovne škole), tekije i sl.

Kada se to ima u vidu onda i procjena Hifzije Hasandedića o broju biblioteka u Mostaru za vrijeme turske vladavine⁴⁾ djeluje vrlo realno kada kaže:

»Rezimirajući sve ovo što smo naprijed izložili može se zaključiti da je u Mostaru, za vrijeme 400-godišnje turske vladavine, osnovano više od 300 javnih i privatnih biblioteka koje su posjedovale bar po nekoliko knjiga na orijentalnim jezicima, pretežno iz islamistike«.

Broj od tri stotine naših ljudi koji su pisali na orijentalnim jezicima, do koga je došao dr. Fehim Nametak, vjerovatno nije i konačan, kao što nije konačan ni broj dosad registrovanih djela koja su napisali ti naši ljudi. Da je to zbilja tako može nam, kao dokaz, poslužiti slučaj sa Sulejmanom Fikri Ertenom, koji, sigurno, nije jedini.

H. Mehmed Handžić je bio prvi koji je kod nas nešto zabilježio o Sulejmanu Fikriji. Tu svoju zabilješku Handžić je napisao poslije izlaska iz štampe njegove knjige »Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana« 1934. godine, i to na osnovu prve Sulejmanove štampane: knjige o stilistici turskoga jezika »Ilmi belagatdan beyan ve bedi hulasasi«. Ova zabilješka o Sulejmanu Fikriji kao i zabilješke o drugim našim književnicima koje je naknadno otkrio, trebale su poslužiti Handžiću za drugo, prošireno izdanje njegove navedene knjige do koga nije nikad došlo.⁵⁾

⁴⁾ Hifzija Hasandedić: Muslimanske biblioteke u Mostaru (Anali Gazi Husrev-begove biblioteke Sarajevo, knjiga I — str. 107-112, Sarajevo 1972. god.)

⁵⁾ Do kopije Handžićeve zabilješke o Sulejmanu Fikriji Ertenu došao sam poslije upornog traganja preko dr. Muhameda Hadžijahića i haf. Mahmuta Traljića, kojima sam osobito zahvalan.

Dr. Hazim Šabanović je u svojoj »Književnosti Muslimana BiH na orijentalnim jezicima« na str. 607. pod rednim brojem 158. donio kratak prikaz o Sulejmanu Fikriji isključivo na osnovu Handžićeve navedene zabilješke (neobjavljene).

To je sve što je, koliko je meni poznato, dosad napisano i objavljeno o Sulejmanu Fikriji Ertenu kod nas.

Iako poslije završenog školovanja u Istanbulu nije više dolazio u svoj Rahić, gdje je imao bližu rodbinu i prijatelje iz djetinjstva, Sulejman je ipak održavao redovne veze s njima. S prijateljima i rodbinom se dopisivao i nekim je slao i svoje štampane knjige. Među njima je bio i moj otac, haf. Mehmed-Hulusi (1878-1952). Prve Sulejmanove knjige, štampane do 1940. godine, upoznao sam u očnoj mi biblioteci. Kada sam se počeo ozbiljnije baviti i družiti s knjigom saznao sam da je naučni i književni rad Sulejmanov nepoznat našoj naučnoj javnosti i šire. Tada sam osjetio veliku želju da tu nešto učinim i da, prema svojim skromnim mogućnostima, našoj javnosti predstavim Sulejmana Fikri Ertena i ukažem na njegovo djelo, ako ništa drugo, ono bar da podstaknem nekoga koji će Sulejmana Fikriju i njegovo veliko istraživačko i naučno djelo i rad stručno obraditi i predstaviti ga našoj javnosti onako kako to on zaslužuje i tako mu dati ono mjesto među našim naučnicima i književnicima koje mu pripada.

Zahvaljujući velikoj susretljivosti i razumijevanju dr. Muzaffera Ertena, Sulejmanovog sina, koji živi i radi u Istanbulu, u mogućnosti sam da konačno ostvarim svoju veliku želju.⁶⁾

Porijeklo Sulejmana Fikrije

Sulejman Fikri Erten potječe iz stare ulemanske (učenjačke) porodice Imamovića, čiji je rodonačelnik doselio iz Budima u Gornji Rahić. Sulejmanov otac bio je hadži Numan Imamović, koga su zvali Hadži Efendija, po kome su Sulejman i njegova braća i sestre dobili prezime Hadžiefendić. Sulejmanovom djedu po ocu bilo je ime Abdul-vehab, a pradjedu Abdulaziz Imamović (Imam-zade). Sulejmanov otac, djed, pradjed i najstariji mu brat Abdurrahman školovali su se i postigli visoko teološko obrazovanje u Istanbulu i svi su bili imami

⁶⁾ Dr. Muzaffer Erten mi je izašao u susret i poslao mi: Sulejmanove štampane knjige koje ja nisam imao, izvod iz Sulejmanove autobiografije, opširne porodične podatke, razne fotografije, isječke iz listova u kojima su objavljeni prikazi o Sulejmanovim radovima i nekrolog o Sulejmanovoj smrti i dr.

Moram ovom prilikom istaći da mi je prve i osnovne podatke i nesebičnu pomoć kod prikupljanja informacija o Sulejmanu Fikriji svesrdno pružio Sulejman Hadžiefendić, sin najstarijeg Fikrijevog brata Abdurrahmana, koji sada živi u Brezi.

Također naročito ističem da mi je Ahmed O. Mešić iz Tuzle pružio dragocjenu i veliku pomoć oko prevodenja i objašnjenja materijala koje sam dobio od dr. Muzaffera Ertena iz Istanbula.

Zato i dr. Muzafferu i Sulejmanu Hadžiefendiću i Ahmedu Mešiću ovom prilikom najtoplije zahvaljujem na svemu što su učinili i tako mi, svaki na svoj način, velikodušno pomogli da napišem ovaj moj rad.

(predvodnici zajedničkih molitvi) i hatibi (propovjednici) rahičke džamije dugi niz godina i to sa sultanskim (carskim) beratom (ukazom).⁷⁾

Direktni potomci Abdulvehhabovog sina Osmana (Sulejmanovog amidže — strica) i danas nose prezime Imamović. Loza i kasnije njezini ogranci Imamovići i Hadžiefendići vidljiva je iz šeme njihovog rodoslovlja koju niže navodim. Evo kako izgleda ta šema:

⁷⁾ O životu i radu Sulejmanovih predaka bilo je posebno govora u momu radu »Imami i hatibi rahičke džamije od 1160. do 1400. godine po Hidžri«, koji je objavljen u »Glasniku« VIS-a, XLV/1982, 315-328 i 397-417.

Život Sulejmana Fikrije (rođenje, djetinjstvo i školovanje)

U svojoj autobiografiji koju je napisao pred kraj svoga života Sulejman o sebi kaže:

»Moje pravo ime je Sulejman. Na svijet sam došao 1292. godine po Hidžri⁸⁾ u kasabi Rahić, srez Brčko, oblast Tuzla, u pokrajini Bosni. Ocu mi je bilo ime Numan, pa kako je išao u Hidžaz i obavio hadždž (hodočašće u Meku i Medinu) prozvan je hadži Numan efendija. Njegov otac je bio Abdulvehhab, a djed Abdulaziz. Naše je prezime Imamović (Imam zade). U beratima (carskim ukazima) stoji da su članovi naše porodice od davnina vršili imamsku i hatibsku dužnost u čaršijskoj džamiji naše kasabe. Moj otac je pohađao škole u Istanbulu i dobio je idžazet (diplomu) iz orijentalnih znanosti. Umro je 11. rebi-ul evvela 1296. godine po H.,⁹⁾ što se vidi na nišanu (nadgrobnom kamenu) njegovog groba koji se nalazi osamljen pod lipom pred čaršijskom džamijom u Rahiću.¹⁰⁾

Prema rezultatima moga istraživanja rodonačelnik naše porodice doselio se, neutvrđeno kada, iz Budima u Rahić. Moja majka Ajša, čiji datum rođenja i prezime ne znam, vjenčala se s mojim ocem u četrnaestoj godini života, a od nje sam čuo da je kćerka nekog spahije po imenu Mustafa-beg Beširebegović (Bešir-beg zade), vlasnik spahijskog lena »polo mača« (yarim kilica sahib).¹¹⁾

O svome djetinjstvu i obrazovanju Sulejman dalje kaže:

»Moje djetinjstvo je bilo vrlo tmurno i bez imalo vedrine (sonuk). Najprije sam pošao u mahalski mekteb (početnu vjersku školu) i završio dvije hatme (dva kompletna učenja — pročitavanja Kur'ana). Postao sam kalfa (pomoćnik vjeroučitelja u mektebu). Mnogo sam se

8) 1292. godina po H. odgovara 1875. godini n. e.

9) 1296. godina po H. odgovara 1878. godini n. e.

10) Mezar (grob) hadži Numanov pred rahićkom džamijom je obnovljen i postavljeni su novi nišani (nadgrobnni znakovi), ali bez tariha (hronograma). Ne zna se što je bilo s nišanima o kojima govori Sulejman Fikri.

11) U izvodu Sulejman Fikrijine autobiografije, kojom raspolazem, stoji da je njegova majka Ajša kćerka nekog spahije po imenu Mustafa-beg Beširebegović

(Bešir-beg zade). Međutim, saznao sam od Sulejmana Hadžiefendića, sina Abdurahmanovog, a bratića Sulejmana Fikrije, da je njegova nena, po imenu Ajka, kćerka Mujage (Mustafa-age) Jašarbegovića iz Gornjeg Rahića.

Ispitivanjem sam došao do zaključka da je autobiografija Sulejmana Fikrije, iz koje je sačinjen izvod, po svoj prilici pisana arapskim pismom i da je prilikom izrade njezinog izvoda prezime »Jašar-beg zade«

pogrešno pročitano kao »Bešir-beg zade«

Prema Kanun-nami sultana Sulejmana Zakonodavca, kilidž (kilic) je bio zijamet (domen, leno) spahijin (lenski konjanik) čiji je godišnji minimum prihoda iznosio dvadeset hiljada akči (srebreni novčići) (H. Hadžibegić: Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca, GZ 1949/50).

žalostio što nisam mogao čitati knjige iz bogate biblioteke svoga oca (jer su, sigurno, bile većim dijelom na orijentalnim jezicima — nap. aut.), pa sam počeo učiti turski jezik. Prve lekcije iz turskog jezika davao mi je moj stariji brat,¹²⁾ a ja sam se trudio da postignem što bolji uspjeh.

Srpskohrvatski jezik učio sam bez ićije pomoći, sam. Pročitao sam mnogo knjiga, ali nisam bio zadovoljan. Moja je najveća želja bila da nastavim školovanje u Istanbulu. Moj stariji brat, da bi udovoljio mojoj želji (za naukom) htio me poslati u Učiteljsku školu (vjerovatno misli na biv. Darul-muallimin u Sarajevu?), ali to nije bilo po mojoj želji. Konačno, postignuta je saglasnost i dat pristanak da odem u Istanbul.«

O svome školovanju u Istanbulu Sulejman kaže:

»Po Rumi kalendaru 1312. godine¹³⁾ upisao sam se u Gazanferaginu medresu u Istanbulu. U to vrijeme osjetio sam želju i za perzijskim jezikom pa sam čitao i studirao Đulistan Sa'dijin.^{13a)} Poslije toga pohađao sam uporedo Ruždiju,¹⁴⁾ a dvije godine kasnije, poslije položenog završnog ispita, upisao sam se na Visoku nastavničku školu — odsjek književnosti.«

¹²⁾ Sulejman Fikri pod »starijim bratom« vjerovatno misli na svoga još za života njihovog oca hadži Numana, dakle prije 1878. godine. Sulejman, Fikrijin brat Abdurahman, bio je, poslije očine smrti, dugi niz godina imam i hatib rahičke džamije u zvanju muderisa (profesora). Poginuo je drugi dan Ramazanskog bajrama, 21. jula 1917. godine na putu od kuće u džamiju na jacijski namaz (večernju molitvu) blizu svoje kuće. O Abdurahmanu je bilo posebno govora u mom ranije navedenom radu o imamima i hatibima rahičke džamije (vidi napomenu broj 7).

¹³⁾ 1312. godina po Rumi kalendaru odgovara 1314. godini po H., ili 1897. godini naše ere.

Rumi (grčka ili evropska) ili Mali (finansijska) godina je bila računaska hidžetska lunarna godina s mjesecima sunčane (Gregorijanske) godine i trajala je 365 (366 prest.) dana. Počinjala je 1. marta (azar), a završavala se 28. (29. prest.) februara (šubat). Upotrebljavana je u Turskoj od 1677. do 1925. godine, a službeno je uvedena u Turskoj od četvrtka 1. marta 1789. godine ili 14. džemadel-ahire 1203. hidžr. godine za vlade sultana Selima III. Sa hidžretskom godinom vršeno je usklađivanje svake 33,5 godine. Iz posebnih fiskalnih razloga usklađenje nije izvršeno 1288. i 1322. godine pa je tako nastala i ostala razlika za dvije godine između Mali i Hidžri godina. (Muhamed Kantardžić: Hidžretski kalendar i ostali kalendari kod islamskih naroda, Prilozi Orijentalnog instituta Sarajevo, broj III-IV za 1952-53., Sarajevo 1953.)

^{13a)} Aš-Sajh Muslih-addin Sa'di aš-Širazi (1184?-1291), rođen je u Širazu (Iran). Studirao je na čuvenom univerzitetu Nizamiji u Bagdadu. Jedan od njegovih profesora bio je Šihab addin as-Suhrawardi (umro 1232. g. n. e.). Priča se da je živio stotinu dvije godine. Od toga je trideset godina učio, trideset godina putovao i sastavljao pjesme, trideset godina se bavio tesawwufom (misticizmom), a dvanaest godina da je dočekivao i ugošćavao i upućivao svoje posjetioce. Najpoznatija su mu djela: Bustan, Gulistan i Divan. Djela su mu prevedena i na druge jezike.

¹⁴⁾ ruždija- e, f. (ar.) = niza srednja škola, od tur. mektebirušdiyya — vođenje pravim putem.

Sulejman je za vrijeme školovanja jedanput posjetio svoj rodni kraj. To je bilo negdje 1321. godine po H. ili 1904. godine n. e. O tome Sulejman kaže:

»Na jednu godinu prije završetka studija otišao sam u domovinu da posjetim svoje. Tamo sam održavao vazove (predavanja) u džamiji sa čursa (katedre) svoga oca. Jedno vrijeme boravio sam u Bugarskoj i naučio bugarski jezik.¹⁵⁾ Narod je zahtijevao da budem postavljen za nastavnika na Ruždijji u Brčkom, ali moje se ponašanje nije sviđalo austro-ugarskim vlastima pa sam pozvan u vojsku. I kada su namjeravali da me pošalju u Peštu radi regrutacije, narod se pobunio pa su me ostavili na miru, ali sam se morao svake sedmice javljati vojnoj komandi. To je bilo u vrijeme kada mi je do završetka studija ostalo samo godina dana. Sav moj uloženi trud i svi moji naponi dovedeni su time da propadnu. Oduzet mi je i pasoš. Konačno, ja sam jednim čamcem prešao preko Save u Sremsku Raču i odatle preko Beograda vratio se u Istanbul.

Hidžretske 1322. godine (1905. god. n. e.) primio sam fakultetsku diplomu, a Rumi 1325. godine (to je 1327. godina po H. ili 1909. godina n. e.) idžazet (diplomu) od Medrese.«

Ne zna se tačno što je bilo presudno da se Sulejman nije poslije završenog školovanja povratio u svoju domovinu i da se odlučio da ostane, zaposli se, kasnije osnuje porodicu i nastavi svoj život i rad u Turskoj. O tome Sulejman ništa ne govori. Ali, po svoj prilici, za takvu njegovu odluku, bar u prvo vrijeme, glavni razlog je bio način na koji se on povratio iz domovine u Istanbul, a kasnije ženidba, stvaranje porodice i njegova velika ljubav prema nauci i naučnom radu, naročito kada je došao u Antaliju.

O svom daljem životu i radu poslije školovanja Sulejman u svojoj autobiografiji kaže:

»Po završetku školovanja (na Fakultetu — opas. aut.) postavljen sam za nastavnika Idadijje¹⁶⁾ u Boluu, a potom na Idadijji u Lazikijji, a zatim sam premješten na Idadijju u Antaliji. Iza toga sam postavljen za profesora na Sultanijji¹⁷⁾ a istovremeno sam radio na Darul hilafi¹⁸⁾ i Učiteljskoj školi u Antaliji.«

Sulejmanov dolazak u Antaliju imao je presudan utjecaj na njegovo opredjeljenje i pravac njegovog daljnjeg života i rada. Bogata i burna prošlost Antalije i njezine okoline, mnogobrojni i neistraženi

¹⁵⁾ Sulejman ništa podrobnije ne govori u svojoj autobiografiji o svom boravku u Bugarskoj pa se ne zna kada je bio u Bugarskoj i koliko je u njoj boravio.

¹⁶⁾ idadijja-e, f. (ar.) = srednja škola, gimnazija, od tur. idadiye, došlo od ar. i'dadiyya — srednja škola, gimnazija.

¹⁷⁾ sultanijja- e, f. (ar.) = posebna državna (carska) srednja škola, od ar. sultan — vladar, car + ar. suf. iyya, tur. mektebi-sultani = carska škola.

¹⁸⁾ darul-hilafa — e, f. (ar.) = visoka upravna škola u Istanbulu, od ar. dar — dom + ar. hilafa — halifat, zastupanje, upravljanje. Pretpostavljam da se ovdje radi o jednom odsjeku Visoke upravne škole u Istanbulu sa sjedištem u Ataliji na kojoj je Sulejman Fikri držao predavanja.

i neproučeni spomenici, kao nijemi svjedoci te burne prošlosti i kultura raznih civilizacija koje su se tu smjenjivale, napokon su dočekali čovjeka koji će im pokloniti i posvetiti cijeli svoj život i skinuti s njih tamni veo kojim su bili milenijima i stoljećima pokriveni. Evo što o tome kaže Sulejman:

»Antalija je bila pozornica jedne velike kulture, prepuna bogatih starina i turistički kutak domovine. Upoznavši sve to osjetio sam veliku želju za proučavanjem njezine prošlosti. Svo svoje slobodno vrijeme provodio sam u obilascima ruševina, pročitao sam mnogo knjiga o nestalim i prohujalim civilizacijama na ovom tlu, vršio sam razna ispitivanja i skupljao razne predmete i pisao članke. Napokon sam dobio pristanak nadležnih organa vlasti da u jednoj napuštenoj džamiji zvanično osnujem muzej u kome ću moći smjestiti prikupljene predmete i nastaviti daljna istraživanja i osigurati ih od propadanja. Sada su svi ti prikupljeni predmeti smješteni u jednoj novoj zgradi koja je posebno podignuta za muzej. Moje fotografije vise na njegovim zidovima.«

Sulejman je i dalje, poslije završenih studija, uz svoj praktični naučno-istraživački rad marljivo i strpljivo radio na svom ličnom obrazovanju i stručnom uzdizanju. I pored svoje velike skromnosti njegov naučno-istraživački rad nije mogao zadugo ostati nezapažen. O tome Sulejman u svojoj autobiografiji kaže:

»Dok sam bio direktor Muzeja specijalizirao sam arheologiju i »starine« i stekao titulu »specijaliste I reda«. Ponosim se time što sam ja bio prvi koji je ustanovio da su prvi stanovnici Antalije od njezinog osnivanja bili Turci.«

Za svoj naučno-istraživački rad i postignute uspjehe na tom polju Sulejman je dobio priznanje s najviših mjesta, pa čak i samog Kemala Atatürka i dr. Evo što o tome kaže Sulejman:

»Kada je jednom prilikom Kemal Atatürk posjetio Antaliju izrazio je želju da malo bolje upozna grad pa je preko noći pročitao moju prvu knjigu Povijest Antalije. Saznao sam da je bio veoma zadovoljan. Sutradan je tražio da u svrhu boljeg upoznavanja znamenitosti grada i njegove prošlosti zajedno posjetimo Belkisine ruševine. Mogu slobodno reći da je bio zadovoljan s mojim objašnjenjima. Tako su jedne večeri Atatürk i drugi visoki državni dostojanstvenici prisustvovali jednom naučnom skupu na kome se raspravljalo o križarskim prohodima ovim krajevima na kome sam i ja bio prisutan i aktivno uzeo učešća.

Poslije ovih događaja i zvanično sam pozvan da budem član Društva historičara, ali ja to nisam prihvatio. Iza toga su me pozivali da i ja učestvujem u velikom istraživačkom programu na lokalitetu Aladža-Hojuk (Alaca Hojiik¹⁹⁾) pa sam i to odbio. Zbog starosti i iznemoglosti odabrao sam penziju da u miru, u svome kutku, uz svoje knji-

¹⁹⁾ Alacahujuk (Arinna) je lokalitet bogatih arheoloških iskopina kod grada Aladže (Alaca) u provinciji Korun (Corun). Predstavlja bogata nalazišta iz bronzanog doba iz perioda Hetita (2500-2000 god. prije naše ere). Hojuk (ojuk) na tur. jeziku znači: šupljina, rupa, jama, okno (u zemlji).

ge i svoje zabilješke i papire nastavim svoja započeta istraživanja. Već sam izvršio svoju dužnost. Konačno, obavljajući javne funkcije trideset četiri godine sedam mjeseci i dvadeset sedam dan otišao sam 1939. godine u mirovinu.«

Ranije smo vidjeli da je Sulejman dobio drugu diplomu (Medrese) 1909. godine, ali on nije tačno naveo kada je i koje godine počeo raditi kao mladi profesor na Ruždijji u Boluu. Ako uzmemo da je 1939. g. kod odlaska u mirovinu imao navršenih trideset četiri godine radnog staža, onda to znači da je mogao početi raditi 1905. godine. A to je godina kada je završio Filozofski fakultet i dobio prvu diplomu na tom Fakultetu — odsjek književnost u Istanbulu. To znači da je Sulejman tek četiri godine kasnije, 1909. godine, dobio idžazet (diplomu) na Gazanferaginoy medresi u Istanbulu, kako je to i ranije navedeno.

Porodični i javni život

O svome porodičnom životu Sulejman posebno govori u svojoj autobiografiji. I njegov porodični život bio je veoma bogat i sadržajan. I pored svoje prezauzetosti i okupiranosti naučnim radom i svojim redovnim nastavničkim poslovima, Sulejman je kao nježan suprug, brižan otac, djed i domaćin, smogao vremena da im posveti svu svoju brigu i dužnu pažnju. Evo što on sam o svome porodičnom životu kaže:

»Poslije moga prvog postavljenja za nastavnika Ruždijje u Boluu oženio sam se sa Gulsum Muridom, kćerkom Abdurrahman efendije, također nastavnika Ruždijje u Boluu, gdje sam i ja radio. Iz tog braka našle su mi se tri kćerke i dva sina. Prve dvije kćerke završile su za nastavnice na Ženskoj učiteljskoj školi u Izmiru, dok sam oba sina poslao na školovanje u Istanbul. Prvi sin mi je završio medicinski fakultet, a zatim je specijalizirao i postao hirurg specijalista. Drugi sin mi je završio Vojnu akademiju i postao oficir. Sada su mi i dvoje unučadi ljekari, dvoje inženjeri, jedno diplomirani profesor jezika, jedno mi unuče pohađa njemački, a drugi engleski licej.«²⁰⁾

Sulejman Fikri je bio vrlo skroman domaćin, pažljiv suprug, brižan i nježan otac i djed, omiljen i jako cijenjen drug i prijatelj, uživao je veliko poštovanje u društvu i sredini u kojoj je živio i radio. O tome njegov sin dr. Muzaffer kaže:

»Sam po sebi naš otac je bio do krajnosti skroman čovjek, tipičan učenjak, zreo i dobar otac, dobar suprug, veliki rodoljub i vjernik, u svakom pogledu, dakle, bio je dostojan poštovanja, cijenjen i uvažavan od domaćih i stranih naučnika. Inače je bio jako susretljiv i pažljiv, svestrano obrazovan i kao takav bio je radoviden i neobično

²⁰⁾ Članovi uže Sulejmanove porodice su:

- supruža Gumsium Muride, umrla 29. 6. 1969. godine
- kćerka Nazira, udata Kiratli, nastavnica, umrla 3. 9. 1970.
- kćerka Fazilet, udata Refioğlu, nastavnica u penziji
- kćerka Fethija, udata Dedegil, domaćica
- sin dr. Muzaffer, ljekar-hirurg
- sin Sadetin, oficir u penziji.

cijenjen u društvu. Bio je prihvaćen i od predsjednika republike, Atatürka, kao i İsmeta İnönüja i uživao njihovu pažnju i uvažavanje. Bio je, zbilja, primjer i uzor čovječnosti. Za nas je dika i ponos što smo njegova djeca.«

Nakon penzionisanja 1939. godine kao profesor, Sulejman definitivno prelazi na rad u Arheološki muzej u Antaliji, koji je sam osnovao i postavio mu prve temelje, i to na položaj direktora, gdje se potpuno posvećuje organizaciji Muzeja i naučnom radu. Bolja nagrada i priznanje za njegov dugogodišnji naučni rad nije se mogla ni zamisliti. Poslije dvije godine plodnog rada u Muzeju, Sulejman definitivno odlazi u mirovinu, ali ne prestaje raditi. Naprotiv, on nastavlja svoj naučni rad, piše i izdaje članke i knjige, koristeći bogate i dragocjene materijale i građu koje je godinama marljivo i brižljivo sakupljao. On sada koristi i svoje veliko i dugogodišnje iskustvo naučnog radnika. On to sve radi i dalje, tiho, bez reklame, s istom upornošću. Sve što je uradio i postigao, može se slobodno reći, uradio je i postigao sam, bez ičije pomoći i odgovarajuće materijalne podrške, o čemu će posebno biti govora kasnije.

Najveći dio svoga života i gotovo cijeli svoj plodni radni vijek Sulejman je proveo u Antaliji, toj metropoli jedne velike i prohujale kulture raznih civilizacija.

Kada mu se razboljela supruga Sulejman se zajedno s njom preselio kod njihovog mlađeg sina u Ankaru, u kojoj je, uskoro, 08. 11. 1962. godine zauvijek sklopio svoje umorne oči. U Ankari je i sahranjen.²¹⁾

Istraživačko-naučni rad

Široko je polje naučnog i istraživačkog rada i interesovanja Sulejmanovog. Još od njegovog dolaska u Antaliju, kao mladog profesora turskog jezika i povijesti, njegovu pažnju je plijenila njezina bogata i burna prošlost, i to kako ono najstarija iz doba Hetita (2500—2000, god. pr. n. e.), Rimljana, Bizantije i Grčke, tako i ona kasnija iz doba Seldžuka, Turaka i Osmanovića pa sve do njegovih dana. Inače, kako povijest kaže, Antalija je osnovana u drugom vijeku prije naše ere u vrijeme vladavine Attalusa II Pergamonskog.

Istinski zaljubljenik nauke, Sulejman svo svoje slobodno vrijeme njoj posvećuje, tako, da za sebe i za svoju dušu nije gotovo ništa ostavljao. Zato, iako mlad naučnik i profesor, njegovo naučno ime postaje ubrzo sve poznatije među naučnim krugovima i naučnim ustanovama unutar i van granica Turske. Tako je trajalo više od pola stoljeća.

Poslije izvjesnog vremena provedenog na istraživanjima i proučavanjima Sulejman počinje objavljivati svoje naučne radove, prvo u raznim časopisima i naučnim revijama da bi, iz te oblasti, 1340. godine po H. (1922. g. n. e.) izdao svoje prvo naučno djelo »Antalja livasi tarihi (Povijest antalijske oblasti), ne računajući njegovo prvo štampano

²¹⁾ Dr. Muzaffer Erten, pismo od 22. 1, 1981. godine

djelo iz stilistike turskog jezika »Ilmi belagatdan hulasasi« koje je objavio 1331. god. po Hidžri, odnosno 1913. godine n. e. Tada je već ime Sulejmana Fikrije, popularno nazvano »Fikri Hodža« (Fikri hoca) bilo nadaleko poznato i priznato. O ovoj i drugim njegovim knjigama bit će posebno i pojedinačno govora kasnije.

Posebnu pažnju i uvažavanje naučnih krugova u Turskoj, pa i šire, privlači činjenica, koju je Sulejman Fikri naučno dokazao, da su prvi stanovnici Antalije bili Turci koji su u Antaliju došli iz srednje Azije.²²⁾

Sulejmanovo navedeno naučno otkriće izdržalo je i odoljelo svim naučnim kritikama naučnika koji se bave prošlošću Antalije i njezine okoline.

Sve što je ranije bilo zapisano u vezi s Antalijom i njezinom prošlošću na turskom i drugim jezicima Sulejman je pažljivo proučavao, bilježio, ispravljao, dopunjavao s novim otkrićima i novim dokazima i tako skupio obiman i dragocjen pisani materijal. Uz predmete koje je skupljao, u prvo vrijeme sam, amaterski, a kasnije organizovano i timski, Sulejmanu je bilo dovoljno da uz minimalnu podršku i pomoć sa strane udari temelje zavičajnom muzeju koji ubrzo, pod Sulejmanovom rukom, prerasta u Arheološko-etnološki muzej Antalije. Muzej je prvobitno jedno vrijeme bio smješten u napuštenoj Jivlim džamiji,²³⁾ a kasnije, Sulejmanovim zalaganjem, Muzej je dobio i svoju zasebnu i novu zgradu koja je u tu svrhu sagrađena.

Prvi radnik, pri istraživač, prvi sakupljač starih predmeta, prvi naučni radnik i prvi specijalist arheolog toga Muzeja bio je Brčak (Brčkali) Sulejman Fikri, ili Bosanac (Bosneli) kako se često uz svoje ime potpisivao na svojim naučnim radovima i knjigama. To opet na poseban način govori koliko je Sulejman dušom pripadao svojoj rodnoj grudi, svome Rahiću i svojoj Bosni. Sulejmanov trud nije bio uzalud. I danas muzejske zidove krasi brojni Sulejmanovi portreti i fotografije s raznih individualnih i timskih arheoloških akcija na iskopavanju ostataka na raznim lokalitetima, a sve kao izraz zahvalnosti i priznanja prema Sulejmanu i jedan dokaz više velikog Sulejmanovog djela kako u podizanju Muzeja, tako i rasvjetljavanju prošlosti Antalije. Među tim fotografijama nalaze se sigurno i one na kojima Sulejman tumači i objašnjava Kemal Ataturku i njegovoj pratnji restaurirane objekte stare Antalije (Ostaci pozornice, pozornicu Aspendes i dr.).

²²⁾ Dr. Burhanettin Onat: »Fikri Hoca«, Selale, god. III broj 230-231, Antalija 1949. godine

²³⁾ Jivlim džamija ili Alauddinova džamija u Antaliji iz doba Seldžuka poznata je po svojoj visokoj i žljebastoj (užlijebljenoj) munari. Sagrađena je 774. godine po H. (1377. godine naše ere). Ovu džamiju je sagradio arhitekt Balaban Tavaši. Džamija je renovirana 1330. god. po H. (1912. g. n. e.). Ova džamija je interesantna po tome što zgrada nije strogo postavljena prema Mekki i što postoji veliki nesklad između same zgrade i munare. Dok je zgrada džamije vrlo skromnih dimenzija i veličine, dotle je munara vrlo visoka sa žljebovima po čemu je i poznata (S. Fikri: Povijest Antalije I knjiga str. 89-91).

Naročitu draž i privlačnost Sulejmanovom pristupu i gledanju na Antaliju i osvjetljavanju njezine prošlosti čini njegov uporedni hod kroz tu njezinu prošlost uz Evliju Čelebiju,²⁴⁾ Ibni Batutu²⁵⁾ za kasniji period, a uz Herodota (Herodos)²⁶⁾ i dr. za raniji period. Sulejman je koristio i djela Montesquija²⁷⁾ i njegove poznate poglede na historijska zbivanja i njihovu zakonomjernost.

Područje Sulejmanovog naučnog i histološkog interesovanja u širem smislu bila je oblast Teke sa sjedištem u Antaliji koja je zauzimala i prostirala se na oko 22.370 km². Prema Fikrijevim navodima u njegovoj I knjizi Povijest antalijske oblasti, udaljenost Antalije iznosi: do Istanbula 575, Izmira 387, Soluna 536, Rodosa 155, Bejruta 320, Portsaida 348 i Alaije 68 morskih milja (računajući jednu morsku milju oko 380 stopa).²⁸⁾

Sulejmanovom zanimanju nije ništa promaklo što je bilo od nekog većeg značaja na tom velikom prostoru, tom propuhu burnih historijskih zbivanja, s posebnim osvrtom na glavne centre, kao što su: Antalija, Pamfilija, Perge, Mortuna, Kodža Hisar, Almalou, Belkis i dr. Posebno je važno Sulejmanovo interesovanje za nekropole i akropole starih kultura, kao što su: hetitska, falikska, feničanska, seldžučka, bizantijska, grčka i osmanska. Stari amfiteatri, teatri, akvadukti, bogomolje, hramovi, banje, razne škole, karavansaraji, hanovi, mostovi, česme, tekije (mistički ritualni centri), zatim poznate ličnosti iz ranijeg i kasnijeg perioda političkog, javnog i kulturnog života, među kojima se nalaze i neki naši ljudi, zatim književnici, pjesnici, vakifi (legatori). Mnoge je stvari u zadnji čas spasio od uništenja i propadanja i tako im ovjekovječio spomen. O svemu tome bit će posebno govora u narednom poglavlju kada budemo govorili o Sulejmanovim knjigama i ostalim njegovim naučnim radovima.

PREGLED objavljenih i neobjavljenih knjiga i radova uz kratak njihov sadržaj

Ne raspoložem podacima o pojedinim naučnim radovima i studijama koje je Sulejman napisao i objavio, a oni sigurno nisu malobrojni i beznačajni. Jer, zna se da je mnoge radove napisao i objavio

²⁴⁾ Evlija Čelebi (1611-1679), veliki turski putopisac. Puno mu je ime Evlija bin Derviš Muhamed Zilli. Glavno mu je djelo putopis »Sejahat-nama«.

²⁵⁾ Ibnu Batuta (1304-1377), veliki arapski putopisac. Puno mu je ime Abu Abdillah Muhamed ibn Abdillah ibn Muhammad ibn Ibrahim Allewati al-Taangi. Njegovo poznato djelo na arapskom jeziku glasi »Tuhfa al-Nazzar fi garaib al amsar wa agaib al asfar«. Rodio se u gradu Tanger (Tanga) Maroko. Proveo je na putovanjima oko dvadeset i pet godina.

²⁶⁾ Herodot (oko 484 — oko 425. pr. n. e.), veliki grčki historičar, nazvan »otac historije«.

²⁷⁾ Monteski (Montesquien) Charles Lois de Secondat (1689-1755), poznati francuski mislilac i pisac mnogobrojnih djela iz područja fizike, fiziologije, histologije, političke ekonomije i filozofije.

²⁸⁾ Jedna morska ili nautička milja iznosi 1852 m.

u domaćim i stranim časopisima. O tome Sulejman u svojoj autobiografiji kaže:

»Za vrijeme odmora obilazio sam ruševine, pročitao sam dosta knjiga o ranijim civilizacijama (na ovom tlu), vršio sam razna ispitivanja (istraživanja), sakupljao sam razne predmete i dokumente i pisao članke.«²⁹⁾

O tome Sulejmanov sin dr. Aluzaffer opet u svome pismu kaže:

»Osim štampanih i neštampanih djela našeg oca ima još mnogo pisanog materijala u obliku zabilješki, naučno-istraživačkih radova objavljenih u raznim časopisima i to kako njegovih, originalnih, tako i prevedenih s drugih jezika.«³⁰⁾

A) Objavljena djela

Sulejman je za svoga života, pored pojedinih kraćih i dužih radova, štampanih i neštampanih, napisao, koliko je meni poznato, jedanaest knjiga. Od tih knjiga objavljeno je samo pet, i to:

1) Ilmi belagatden bejan ve bedi' hulasasi (Sažet prikaz nauke o stilistici). To je priručnik (kraći udžbenik) i ekscerpt iz stilistike turskog jezika, pisan na turskom jeziku arapskom grafijom (slovima). Knjiga ima 47 + 1 stranica. Kod izrade ovog djela Sulejman je koristio Telhis i Belagat-i Usmanijje od Dževdet Paše,³¹⁾ a primjere iz stilistike uzeo je iz knjiga poznatih savremenih turskih i arapskih stilista. Na kraju ove svoje knjižice Sulejman je posebno poglavlje posvetio nauci o sastavljanju tariha (kronograma) pomoću tekstova s brojčanim vrijednostima arapskih slova (ebdžed hesabu), u kome je definisao i primjere naveo za sve četiri njegove vrste.³²⁾

Djelo je štampano u Antaliji u štampariji Nikole K. Melija 1331. hidžretske godine, odnosno 1329. Rumi (Mali) godine, što odgovara 1913. godini n. e. Ovo svoje djelo Sulejman je napisao i štampao kao profesor turskog jezika na Idadiji u Antaliji, vjerovatno kao udžbenik ili kao priručnik stilistike turskog jezika. To je jedina knjiga koju je kod nas zabilježio H. Mehmed Handžić u dopunama svoga djela »Knji-

²⁹⁾ Sulejman Fikri: Autobiografija.

³⁰⁾ Dr Muzaffer Erten: Pismo.

³¹⁾ Ahmet Dževdet-paša (1228/1822-1316/1894), poznati turski diplomata i historičar. Sin je Ismail-age i unuk Ismaila muftije u Bugarskoj (Luf, Lufaga). (Ahmad Atiyyat-Allah, I sv. str. 655).

³²⁾ a-tarihi tamm = kronogram u kome se u obračun uzimaju sva slova u njemu, od ar. tarih — kronogram + ar. tamm — potpun.

b — tarihi gewher = kronogram u kome se u obračun uzimaju samo slova s dijakritičkim znakovima, od ar. tarih-hronogram + per. gewher — dragulj, dragi kamen.

c — tarihi muhmal = kronogram u kome se u obračun uzimaju samo slova bez dijakritičkih znakova, od ar. tarih — kronogram + ar. muhmal — pismo bez dijakritičkih znakova (tačaka).

č — tarihi naqis = kronogram u kome se po potrebi u tekstu dodaje ili odbija po jedno slovo kod obračuna, od ar. tarih — kronogram + ar. na- qis — manjkav, nepotpun.

ževni rad bosansko-hercegovačkih muslimana«, odakle je tu zabilješku u cjelosti prenio dr. Hazim Šabanović u svojoj knjizi »Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima«, kako je to u uvodu ovoga rada izneseno. Ovu knjižicu Sulejman je izdao pod imenom »Bosneli Sulejman Fikri«. Ona je mala po obimu, ali je po sadržaju vrlo bogata.

II) Antalya livasi tarihi (Povijest antalijske oblasti). Knjiga je štampana u Istanbulu u državnoj štampariji, na finom papiru 1340. godine po Hidžri, ili 1338. godine po Rumi kalendaru, što odgovara 1922. godini naše ere. Knjiga ima 193 stranice, a ilustrovana je sa: sedamnaest snimaka (fotografija) raznih historijskih objekata, dva crteža, trideset sedam klišeja starog kovanog novca sa figurama s obje strane i na kraju velika karta antalijske tvrđave u razmjeri 1:2000 promjera 54 x 50 cm s ucrtanim svim sadržajima (objektima). Mapa (karta) je Sulejmanov rad s njegovim potpisom: autor Sulejman Fikri 1338. godine. Knjigu je Sulejman izdao pod imenom: Brčak (Brčkali) Sulejman Fikri, profesor Sultanije u Antaliji. Knjiga je na turskom jeziku arapskim pismom.

Iz bogatog sadržaja knjige navest ću samo nekoliko poglavlja iz kojih će se moći vidjeti i steći slika o materiji koju je Sulejman obrađivao u ovoj svojoj knjizi. To su slijedeća poglavlja po mome vlastitom izboru:

1) Osnovni podaci o položaju i veličini oblasti Teke sa sjedištem u Antaliji, stara administrativna podjela i njezini najstariji stanovnici.

2) Najstariji pisani dokumenti o oblasti Teke, dolazak Grka. Pamfilija i zašto je dobila to ime. Hetiti, Faliki, Feničani u Teki i njihovi spomenici.

3) Povijest izgradnje antalijske tvrđave i predaja (legenda) koja govori o njezinim graditeljima, grčki i rimski spomenici u Antaliji.

4) Osvajanje Antalije od strane Abasida, osvajanje Antalije od Križara, seldžučko osvajanje oblasti Teke, spomenici i pisani dokumenti i zapisi iz vremena Seldžuka, osvajanje Antalije od Osmanovića, opsada Antalije po Karamanovićima i Venecijancima.

5) Sultan Korkud u Antaliji i pitanje Šiita, crkve, džamije, medrese i biblioteke, turbeta (mauzoleji) poznatih ljudi u Antaliji.

6) Poznati vakifi (legatori) i njihove vakufname (zakladnice).

7) Prošlost starih gradova: Mortune, Kodža Hisara, Belkisa, Almaloa i dr.

Ova knjiga ujedno predstavlja prvi od tri sveska (knjige) Povijest Antalije, jer na zadnjim koricama ove knjige stoji da je Sulejman napisao i drugi svezak Povijesti antalijske oblasti.

III) Antaliya Vilayeti Tarihi (Povijest antalijske oblasti). Knjiga je izašla u Istanbulu 1940. godine pod imenom: S. Fikri Erten,³³⁾ di

³³⁾ Sulejman Hadžiefendić-Imamović uzeo je sebi za književno ime Fikri, a kasnije, za prezime je uzeo Erten. Fikri je od ar. fikriyy — što znači: Misaoni, Duhovni, Kulturni. Nisam mogao pronaći kakvo značenje ima riječ »Erten« i kakvog je porijekla.

rektor Muzeja u Antaliji. Knjiga je na turskom jeziku pisana latiničkim slovima prilagođenim po novom turskom pravopisu, ima 142 + 18 stranica. Poseban dodatak knjizi čini album od trideset četiri snimka (fotografije), a to su: razni natpisi iz doba Seldžuka (tri), Demetrina³⁴ bista (jedna), stari hramovi i grobnice (četiri), ruševine Side (jedna), stara tvrđava u Antaliji (jedan), staro brodogradilište u Antaliji (jedan), munara iz doba Seldžuka (jedan), sultan Sulejmanova džamija u Antaliji (jedan), stara narodna nošnja u Manavgatu (jedan), kućna radinost u Antaliji (dva), doseljenički stari običaji u Antaliji (dva), hanovi (razni detalji) iz doba Seldžuka (devet), grobnica u Lisiji (jedan), stari most iz doba Seldžuka u Antaliji (jedan) i dr. Poseban dodatak knjizi su planovi (tlocrti) poznatih hanova sa fotografija, zatim Jivlin džamije, brodogrališta i velikog zatvorenog bazara (trga) u Antaliji i tvrđave u Alajji, svega jedanaest.

Sadržaj ove knjige je vrlo bogat. Ja ću navesti samo neka poglavlja iz kojih će se moći steći dojam o čemu je sve u njoj Sulejman pisao:

1) Antalijska oblast i njezin ulazak u historiju, prvi pisani spomenici iz prošlosti Antalije, stanovnici antalijske oblasti, pismo, jezik, bogomolje, najpoznatija sačuvana stara naselja, gusarstvo, znamenite ličnosti u prošlosti, Arapi i Seldžuci u Antaliji, karavansaraji iz doba Seldžuka, Hamiti u Antaliji (701. H. ili 1301. n. e.), Osmanovići u Antaliji (876. H. ili 1472. n. e.),

2) Trgovina i industrija, Korkut i Barbaros u Antaliji, Šiiti u Antaliji, Kadi-paša i Tekeli Oglu, ostale poznate ličnosti u Antaliji, stari vakufi (zadužbine) u oblasti Teke, stari zanati i običaji u Antaliji i dr.

Na poleđini korica knjige navedena su djela, štampana i neštampana, koja je Sulejman do toga vremena napisao, o čemu će posebno biti govora.

Upada u oči skromnost izdanja i slaba tehnička opremljenost ovako važne knjige. Ali, ako imamo u vidu da je Sulejman sve svoje knjige, pa i ovu, izdao u vlastitoj nakladi, bez gotovo ičije veće materijalne podrške i pomoći, da je od zadnje njegove štampane knjige, kada je i ova knjiga bila završena, moralo proći oko osamnaest godina pa da je mogne štampati, onda tek možemo shvatiti kolike je žrtve i napore morao činiti da objavi i štampa ovu knjigu i tako, uz najveća odricanja, doprinese svoj obol nauci iz obrađene prošlosti Antalije i njezine oblasti. I pored tolikog samoodricanja i upornosti Sulejmanu nije bilo suđeno da za svoga života objavi oko šest dovršenih djela, o kojima će biti posebno govora.

Ova knjiga čini drugi od tri sveska knjige Povijest Antalije i njezine oblasti.

IV) Antalya tarihi — ucuncu kisim (Povijest Antalije — treći svezak). Knjiga je izašla u Antaliji 1948. godine pod imenom: S. Fikri

³⁴) Demetra — u starogrčkoj mitologiji božica — pokroviteljica zemljoradnje. Isto što i Cerera u starorimskoj mitologiji. Bista (kip) Demetre, o kojoj Sulejman govori, nalazi se u Arheološkom muzeju u Ankariji.

Erten, direktor Muzeja u penziji. Knjiga je na turskom jeziku latiničkim pismom, ima 140 + 1 stranica. Knjiga je ilustrovana s dvadeset dva klišeja (fotografije) ubačena pri uvezivanju knjige na odgovarajućim mjestima. Na kraju knjige, pored sadržaja, ima i tumač manje poznatih riječi i izraza.

Sulejman je u ovoj knjizi obilno koristio Sejahatnamu (Putopis) Evlije Čelebije i Putopis Ibni Batute i njihova kazivanja i zapise o Antaliji i drugim mjestima u njezinoj pokrajini.

U ovoj trećoj knjizi Povijest Antalije Sulejman najviše pažnje posvećuje spomenicima kulture starosjedilaca Antalije, zatim poznatim ličnostima iz političkog, naučnog i kulturnog života ovih krajeva. Ilustracije radi navest ću nekoliko izvoda iz bogatog sadržaja ove knjige:

1) Evlija Čelebijino proputovanje i njegova zapažanja, Lisija i pogled na njezinu prošlost, najstariji hramovi i grobnice u Lisiji, Arapi u Lisiji (802. g. H. ili 1400. g. n. e.).

2) Najstariji pisani spomenici o Lisiji, Evlija Čelebi u Elmalou, biografije poznatih Elmalijanaca, ruševine Termessusa, termessuski povjesničari, Aleksandar Veliki u Termessusu, Evlija Čelebi u Antaliji, Arapi u Antaliji, Ibni Batuta u Antaliji, Seldžuci u Antaliji, popravci antalijske tvrđave za vrijeme Turaka.

3) Džamije, medrese i najviši dostojanstvenici u Antaliji, Evlija Čelebi u Manavgatu, znamenitosti Manavgata, pjesnikinja Bilitis, znamenitosti Side (stare Antalije), povjesničari Side, poznate ruševine u Alari itd.

Govoreći i navodeći velike ljude koji su živjeli i radili u Antaliji i zauzimali najviše položaje u državnoj upravi, Sulejman u ovoj knjizi, između ostalih, na str. 89. navodi Bošnjaka Baltadži Mehmed-pašu³⁵⁾ i kaže da je 968. godine po H. (1560. g. n. e.) bio kao beg na čelu antalijske pokrajine.

Tehnička obrada i opremljenost treće knjige Povijesti Antalije na sličnom je nivou kao i druge knjige iz 1940. godine s tim što je papir u ovoj knjizi još nešto slabiji.

V) Tekeliogullari (Tekelije, Potomci Tekelija ili Tekelići). To je monografija o čuvenoj porodici Tekelija u Antaliji i njezinim članovima od njihovog rodonačelnika hadži Osman-age pa do braće Atamana i Renana, savremenika Sulejmanovih, među kojima ima nekoliko znamenitih ljudi. Knjiga je štampana 1955. godine u Antaliji na turskom jeziku i latiničkim pismom, a ima 63 + 5 stranica. Na kraju knjige, pored sadržaja, ima još i tumač malo poznatih riječi i izraza i porodično stablo Tekelija. Na šesdeset drugoj strani donesena je slika Musellem-džamije i njezin kronogram iz koga se vidi da je džamiju podigao hadži Mehmed-aga sin hadži Osmana Tekelije 1211. godine po H. (1797.

³⁵⁾ Dr. Safvet-beg Bašagić u svojoj knjizi »Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini« Zagreb 1931. g. na str. 44. kaže za Mehmed-pašu (Baltadži) da je iz dvora izašao kao beg od Antalije i da se 968. g. H. (1560. g. naše ere) povukao u mir i da je umro u Carigradu pod kraj Sulejmanove vladavine.

godine naše ere). Knjigu je Sulejman posvetio dvojici braće Tekelija, svojih suvremenika, Ahmeđu i Eminu.

B) Neobjavljena djela

Pored štampanih djela koja su navedena i ukratko opisana Sulejman je napisao i iza sebe ostavio još šest što većih i što manjih knjiga, koje nisu štampane. Podatke o tome crpio sam, uglavnom, iz oglasa donesenih na kraju štampanih Sulejmanovih djela na zadnjim koricama, a jednim dijelom iz njegove autobiografije.

Ranije je rečeno da je iza Sulejmana ostalo neobjavljeno više napisanih radova. Obzirom da o tim Sulejmanovim radovima nemam nikakvih podataka, ja ću ovdje navesti samo knjige koje je Sulejman dovršio, a koje za njegovog života, a moguće do danas, nisu objavljene. Nazive Sulejmanovih neobjavljenih knjiga navest ću onim redom kojim ih je sam autor najavljivao u svojim štampanim djelima.

1) Tarihi memaliki Osmaniyya cografiyasi (Geografija povijesti Osmanske carevine). Ovu knjigu Sulejman je dovršio prije 1922. godine jer je oglašava u svojoj knjizi Povijest antalijske pokrajine koja je te godine izašla iz štampe. Ništa poblize se ne zna o obimu i veličini ove knjige kao ni to kome je prvenstveno namijenjena: da li široj čitalačkoj publici, ili, možda, kao udžbenik u školama.

2) Antalya ve Milli Mucadele (Antalija i narodni ustanak-borba). Ovu knjigu Sulejman je napisao u vremenu između 1922. i 1940. godine. Njezino dovršenje Sulejman je objavio u svojoj drugoj knjizi Povijest Antalije koja je izašla iz štampe 1940. godine. Ni za ovu knjigu nema podataka o njezinoj veličini i sadržaju. Pretpostavlja se da je Sulejman u ovoj knjizi obradio učešće Antalije i njezinih građana u oslobodilačkom ratu protiv Grka pod rukovodstvom Kemala Atatürka od 1918. do 1921. godine.

3) Antalya vilayeti cografyasi (Geografija antalijske oblasti). I ovu knjigu Sulejman je napisao prije 1940. godine. Ništa poblize se ne zna o ovoj njegovoj knjizi.

4) Apdal Musa ve Kaygusuz Apdal (Abdal Musa i Kajgusuz Abdal). I ovu knjigu Sulejman je završio i napisao prije 1940. godine. Po svoj prilici, to je monografija o dvojici velikana beктаšijskog reda (tarikata) čiji je osnivač hadži Bektaš Veli, umro 738. godine po Hidžri, odnosno 1337. godine naše ere.³⁶⁾

Kajgusuz Abdal je osnivač jedne poznate tekije beктаšijskog reda na brdu Mukattam kod Kaira.³⁷⁾

Abdal Musa je s janičarima (posebni i poznati odredi turske vojske koju je osnovao sultan Orhan 1328. godine) došao je u Antaliju za vrijeme vojnih pohoda sultana Orhana.

³⁶⁾ Sulejman Fikri: Antalya livasi tarihi, Istanbul 1922. str. 192.

³⁷⁾ Dr Džemal Cehajić: Institucionalni tesavvuf — derviški redovi — tarikati (Glasnik VIS-a br. 5/80. god. XLIII, 1980. god.)

Nešto kasnije formirala se posebna frakcija mističkog bektashijskog reda pod imenom Abdali, koji su uzeli učešća u islamizaciji Rumelije i Balkana.³⁸⁾ Područje djelovanja Abdala Musaa bila je upravo Antalija i njezina oblast.

5) Antalyali Kaygusuz baba (Antalijanin Kajgusuz časni).³⁹⁾ Ovo djelo je biografija ranije navedenog redovnika bektashijskog reda Kajgusuz Abdala. Iz naslova knjige zaključuje se da je Kajgusuz Abdal rodnom iz Antalije. Ovo djelo Sulejman je napisao u vremenu između 1940. i 1948. godine. Ne zna se ništa o obimu i sadržini ove knjige. Ovdje napominjem i ističem da je Sulejman, u svojoj Povijesti Antalije, u sva tri sveska, posvetio dosta prostora Abdalu Musau i Kajgusuz Abdalu.

6) Antalya cografyasi (Geografija Antalije). I ovo djelo je Sulejman napisao u vremenu od 1940. do 1948. godine. Ne zna se ništa poblize o veličini i sadržaju ove knjige.

OSTALI RADOVI

Ranije je navedeno da je pored navedenih šest neštampanih djela iza Sulejmana ostao priličan broj završenih i nezavršenih radova. Posebnu vrijednost Sulejmanove zaostavštine čine godinama sakupljeni materijali, skice, razni podaci iz prošlosti Antalije i njezine pokrajine, koje Sulejman nije koristio u svojim štampanim i neštampanim djelima.

Poseban vid Sulejmanove naučne aktivnosti i bavljenja predstavlja njegov prevodilački rad s drugih jezika na turski jezik. Taj rad sigurno nije mali ako imamo u vidu da je Antalija i njezina oblast bila predmet velikog interesovanja mnogih historičara i na Zapadu i na Istoku i da je to bilo dobrim dijelom dostupno Sulejmanu obzirom da je on, pored svoje velike ljubavi prema historiji Antalije, solidno poznao, pored turskog, arapskog i perzijskog jezika, još nekoliko evropskih jezika. To se najbolje vidi po obilnoj stranoj literaturi kojom se služio u svojim štampanim djelima.

Nije nam poznato da li je Sulejman pisao i saradivao u nekim stranim stručnim časopisima i o čemu je sve pisao. Ako imamo u vidu sve ono što je ranije navedeno, nije isključeno da je Sulejman saradivao i svoje određene radove iz bogate prošlosti Antalije objavljivao i u nekim stranim stručnim časopisima.

SULEJMAN FIKRI O SEBI

Za Sulejmana se može slobodno reći da spada među one ljude koji su o sebi nerado i najmanje govorili. Ako su, ponekad, trebali ili morali o sebi nešto reći, onda su to radili dosta zbunjeno, gotovo stidljivo i bez uljepšavanja.

³⁸⁾ Dr. Džemal Čehajić: Bektašije i Islam u Bosni i Hercegovini (Anali Gazi Husrev-begove biblioteke Sarajevo, knjiga V-VI Sarajevo 1978. god. str. 91-96).

³⁹⁾ baba - o, m. (per.) = titula derviškog reda, od per. baba — otac, djed.

Sve što je uradio, a uradio je, vidimo, mnogo, uradio je sam, bez ičije pomoći, a ponekad i bez neke veće podrške i odgovarajućeg razumijevanja. Kada sam na početku ovog rada govorio o Sulejmanovom djetinjstvu, školovanju i, kasnije, o njegovom javnom životu i naučnom radu, obilno sam koristio izvod iz njegove autobiografije. I nigdje u njoj nisam našao niti osjetio da je Sulejman nešto o sebi rekao iz čega bi se dalo razumjeti i zaključiti da je bio slavohlepan, da je o sebi govorio u superlativima ili da je svoje radove i postignute uspjehe preuveličavao. I kada je nekad o sebi trebao nešto reći, rekao je to u vidu izvinjavanja. Takav je bio i onda kada je njegova prva knjiga o Antaliji oduševila Kemala Atatürka i druge, takav je bio i onda kada su ga pozivali u članstvo Društva historičara Turske, takav isti je bio kada su ga pozivali da i on učestvuje u velikim naučno-istraživačkim i arheološkim programima (Alaca-Hoyuk i dr.). Tako su, uostalom, radili i rade svi veliki zaljubljenici nauke koji za svoju pruženu ljubav ne traže za uzvrat ništa. A kada im se uzvrat ljubav, često se nelagodno osjećaju, zbunjeni. Takav je bio i Sulejman, bilo da se radilo o njegovom redovnom poslu za profesorskom katedrom, bilo kao naučnog radnika ili kao supruga i roditelja. On, po svemu sudeći, nije mogao drugačiji ni biti sve da je i htio, jer je bio odviše skroman, visoko i svestrano obrazovan i veliki zaljubljenik nauke.

Iza Sulejmana je ostalo jedno veliko djelo, ali i jedna velika praznina u redovima učenih ljudi Antalije i šire. Sticanjem niza okolnosti sve se to odigralo u jednoj dalekoj i divnoj Antaliji, daleko od njegove rodne grude, koja je ostala njegova druga i isto toliko draga domovina, u kojoj je tiho sagorio na ruševinama i zgarištima prohujalih civilizacija, odgonetajući njihove čudne i zamršene sudbine, a sve u ime nauke.

DRUGI O SULEJMANU FIKRIJI

Ne raspoložem podacima tko je sve, gdje, kada i kako pisao o Sulejmanu i prikazao njegov naučni rad. Ovom prilikom ću se ograničiti samo na ono što je o Sulejmanu pisao dr. Burhanettin Onat.⁴⁰⁾ On je pratio Sulejmanov naučno-istraživački i književni rad i život i o tome u nekoliko navrata pisao u časopisima »Şelale«⁴¹⁾ i »Turkakdeniz«,⁴²⁾ koji su izlazili u Antaliji. Na raspolaganju su mi isječci prikaza dr. Onata o Sulejmanu iz časopisa »Şelale« o kojima ću ovom prilikom nešto reći. U vrijeme kada je dr. Onat pisao o Sulejmanu, on je bio već nekoliko godina u penziji. Dr. Onat je posebno obilježio Sulejmanovu smrt, također u časopisu »Şelale«.

⁴⁰⁾ O dr. Burhanettinu Onatu (Burhanuddin Onat) koji je pratio i u nekoliko navrata prikazao život, rad i kraj Sulejmana Fikrije, nemam nikakvih podataka.

⁴¹⁾ Şelale — naziv časopisa koji je izlazio u Antaliji, od ar. Şallal = Vodopad.

⁴²⁾ Turkakdeniz — naziv drugog časopisa koji je izlazio također u Antaliji, a doslovno znači: Tursko bijelo more, kako Turci nazivaju priobalno Sredozemno more. Od riječi Turk — Turska + tur. ak — bijelo + tur. deniz — more. Sredozemno more Arapi nazivaju: 'Al-Bahr- al abyad = Bijelo more, Sredozemno more.

U časopisu »Šelale« broj 230 i 231, god. III iz 1949. godine izašao je u dva nastavka poduži prikaz dr. Burhanettina Onata o radu i životu Sulejmanovom. U tom svom prikazu dr. Onat je na vrlo dirljiv, topao i sugestivan način, s puno poznavanja, osvijetlio lik Sulejmanov, odnosno »Fikri Hodžin«, kako ga je popularno nazvao, zatim istakao njegov rad i njegove zasluge i doprinos nauci uopće, a za Antaliju i njezinu oblast posebno. Evo kako dr. Onat započinje svoj prikaz o »Fikri Hodži«:

»Došao je kao profesor turskog jezika na Sultaniiju u Antaliji. Podigao je na stotine svojih đaka, od kojih su neki postigli veliki ugled i visoke položaje u javnom i kulturnom životu. On je, kao što rekosmo, predavao turski jezik, ali njegova preokupacija bila je povijest, pa je svo svoje slobodno vrijeme provodio u kretanju po širokim horizontima te opsežne nauke. Naročito je vršio istraživanja u vezi s prošlošću Antalije. Ova njegova istraživanja i proučavanja dala su prvi plod 1338. godine (po Rumi kalendaru — nap. pis.), a to je 1922. godine naše ere) kada je objavljeno prvo Fikri Hodžino djelo iz te oblasti »Povijest antalijskog sandžaka.«⁴³⁾ Nije to neka velika knjiga, ali je istina da je to jedno vrlo interesantno djelo. Ona sadrži saznanja o prošlosti Antalije, dovoljno autentična i sigurna za svakog tko želi formirati svoje mišljenje o toj temi, kao što se može koristiti kao jedan mali, ali u svakom slučaju siguran vodič svakom putniku koji želi posjetiti i upoznati starine ovoga grada. Ona posebno iznosi dokaze o tome da su prvi gospodari ovih krajeva bili Turci koji su došli iz srednje Azije, i to dokaze koji se ne mogu činim pobijati i dovoditi u sumnju. To su tako važna saopćenja, koja on donosi, da je i Ataturk prilikom svoje prve posjete Antaliji pokazao veliko interesovanje za ovo djelo i tom prilikom odao Fikri Hodži svoje priznanje i pohvalu za tako originalna i vrijedna naučna saopćenja, koja ovo djelo sadrži.«

Govoreći o Sulejmanovom definitivnom prelasku u Muzej iz prosvjete i nastavničke službe, poslije njegovog penzionisanja 1939. godine, dr. Onat nastavlja i kaže:

»Poslije izvjesnog vremena, postigavši potrebne godine službe u prosvjeti, profesor se povlači u mirovinu i odlazi za direktora Antalij- skog muzeja. Djela i razni predmeti koji su odoljeli vremenu i bili sakupljeni i smješteni u jednoj ruševnoj bogomolji Fikri Hodža je prenio u Jivlim džamiju (o ovoj džamiji vidi u bilješci broj 23) i tu ih smjestio na jedan savremen način. Je li samo to? Ne. U želji da, koliko je to moguće, dođe do istine, Fikri Hodža i dalje neumorno radi na prikupljanju materijala i priprema svoje druge knjige iz povijesti Antalije. Kad god sam ga posjetio, našao sam ga pod kubbetom (kupolom) Seldžuk čošeta (ugla) Jivlim džamije zatrpanog u knjige kako nešto prelistava i bilježi.

Konačno, 1940. godine izašao je iz štampe drugi svezak Sulejma- nove Povijesti Antalije. A što znači u ovoj našoj zemlji izdati ovakvu jednu knjigu, ukrašenu mnogim i raznovrsnim slikama i crtežima, na

⁴³⁾ sandžak - a, m. (tur.) = oblast ili okružje u biv. Turskoj imperiji na koje je bila podijeljena, od tur. sancak.

pisanu od srca, i to sve kao rezultat obilnih i studioznih istraživanja? To znaju samo oni koji su se bavili tim poslom. Tko je Hodži pomogao i od koga je primio kakvu pomoć. Ni od koga.

Vrlo je teško sagledati i pravilno ocijeniti kolike je i kakve sve žrtve Hodža podnio da bi, u ovo vrijeme svjetske krize, kada se sve grči i koči, izdao ovako vrijedno djelo. To postaje još teže shvatiti kada se zna da Hodža, sa svojim skromnim prihodima, izdržaje porodicu i školuje djecu. Sve to zadivljuje jer teško bi netko drugi, imućan i hrabar, u normalnim uslovima postigao ono što je postigao Fikri Hodža.«

Govoreći o izlasku iz štampe Sulejmanove druge knjige Povijesti Antalijske i njegovoj poslovičnoj skromnosti, o njegovom tihom radu, bez reklame, dr. Onat dalje nastavlja i kaže:

»Uzalud bi tražili ovu knjigu po antalijskim knjižarama i njihovim izložbama, jer je ne bi našli. Ni ja, koji sam od prvog dana otkako sam ugledao Antalijsku, postao njezin zaljubljenik i njezine prošlosti, nisam znao da je ova knjiga izašla iz štampe sve dok mi jednog dana nije došao njezin autor i pružajući mi je, onako djetinjski stidljivo i ponizno, prosto se izvinjavajući, rekao mi: »Eto, izdao sam još jednu knjižicu.««

Dr. Burhanettin Onat je svoj prikaz I knjige Povijesti Antalijske Sulejmana Fikrija objavio u časopisu »Turkakdeniz«. On o tome kaže:

»Kao što sam svojevremeno pisao o ovoj knjizi u časopisu »Turkakdeniz« ova druga knjiga Povijesti Antalijske je vrlo lijepa i ona se praktično nadovezuje na prvu knjigu Sulejmanovu i čini njezin nastavak. Ovdje, u drugoj knjizi, slike i crteži su u vidu jednog albuma pridodati knjizi na njezinom kraju kao poseban dodatak. Iako je knjiga izrazito historijsko djelo, ona je vrlo bogata i folklornim sadržajima.«

Dr. Onat dalje govori o Sulejmanu s puno topline i poštovanja. Između ostalog on govori o definitivnom Sulejmanovom odlasku u penziju, a to je bilo 1948. godine. I kada je dr. Burhanettin mislio da Sulejman cijelo svoje vrijeme provodi u tišini i miru, okružen svojim unučićima, daleko od papira i svakog naučnog rada i pisanja, on ponovno doživljava jedno ugodno iznenađenje. Evo što o tome on kaže:

»Ali jednog dana susreo sam Hodžu i tom prilikom mi, onako djetinjski bezazleno i nenametljivo, predade svoju treću knjigu Povijesti Antalijske. Začudio sam se, ugodno. Prelistavajući knjigu moje čuđenje prešlo je u divljenje. Ostao sam zadivljen kada sam saznao da Hodža ima još tri neobjavljene knjige.«

Završavajući prvi dio svoga prikaza o Sulejmanovom naučnom i književnom radu dr. Onat se čudi i kaže:

»O, Gospode, ovaj se čovjek uopće ne zamara radom. I umjesto da lješkar i odmara se u svom tihom domu i da se zabavlja sa svojim unučićima, umjesto da bez brige provodi ostatak svoga plodnog života i da svojim, dosada stvorenim djelom, samo ukazuje put mladim, on ne prestaje raditi i to energijom koja zadivljuje i mlađe ljude.«

U časopisu »Šelale« god. III broj 231 od 13. ekima (oktobra) 1949. godine, u drugom nastavku dr. Onat je dao opširniji prikaz Sulejmanove treće knjige Povijesti Antalijske. On doslovno kaže:

»Ovo djelo u kome je Fikri Hodža otklonio neke greške i propuste u svoje prve dvije knjige, donosi neka nova saznanja o Antaliji i njezinoj okolini na koja su ukazali Evlija Čelebi i Ibni Batuta. Djelo daje dragocjene podatke o velikim ljudima koji su živjeli na području antalijske oblasti i njihovim djelima. Na kraju knjige dati su opširni prikazi o ruševinama raznih spomenika kulture iz prošlosti Antalijske.«

U knjizi je donesena i čuvena legenda Bellorofon koju je spjevao Homer. Ona sadrži opširne podatke i opise velikih ratova koji su se odigrali na ovom području.

U knjizi su doneseni i stihovi jedne djevojke po imenu Bilitis koja se rodila 453. godine prije naše ere u jednom selu u okolini Melase-Manavgat. U mladosti je čuvala i napasala ovce po okolnim brdima, a kasnije je dosta putovala. Bila je na Kipru i stigla u Aleksandriju. Pjevala je pjesme o ženskoj ljepoti i ljubavi.⁴⁴⁾

Na kraju knjige je i rječnik manje poznatih riječi koje se nalaze u mitским pjesmama, donesenim u ovoj knjizi. Hoćete li još?« — zaključuje dr. Onat.

Dr. Burhanettin navodi jedan od niza uspjelih kronograma, koje je Sulejman objavio u svojoj trećoj knjizi Povijesti Antalijske, koji u slobodnom prijevodu znači:

»Vrhovi planina su mjesto moga boravka,
pa nemam nikakve potrebe za ravnicom.
Popio sam napitak smrti, i nije
mi potreban Lukman.«⁴⁵⁾

Na kraju svoga prikaza III knjige Povijesti Antalijske od Sulejmana Fikrije dr. Onat daje kraći zaključak u kome kaže:

»Dakle, kada sve ovo pročitate, vidjet ćete koliko je ova knjiga bogata i raznovrsna po svom sadržaju i kako je uz to još ukrašena raznim podacima i sadržajima koje vam ona pruža i nudi. Ukratko rečeno, profesor Fikri Hodža je jedna izuzetna ličnost i njegov značaj prelazi uske lokalne okvire. Zato namjeravam organizovati i pripremiti jednu izložbu o Antaliji, na kojoj ću prikazati razne eksponate i upoznati svijet s njezinom bogatom historijom. Na toj izložbi radovi i knjige Fikri Ertena će zauzimati izuzetno mjesto. Na to me je inspirisalo i ohrabrilо upravo bogato naučno djelo Fikrijino.«

⁴⁴⁾ Prostor mi ne dozvoljava da citiram Bilitisine stihove koje je naveo dr. Onat iz III knjige Povijesti Antallije, u kojim Bilitis na suptilan način vodi dijalog s čarima svoje ljepote, prizivajući u njima: Artemidu (u starogrčkoj mitologiji božica lova i mjeseca), Atenu (u starogrčkoj mitologiji božica mudrosti i rata, kćerka Zeusova, koja se rodila iz njegove glave) i Afroditu (u starogrčkoj mitologiji božica ljepote i ljubavi, isto što i Venera u starorimskoj mitologiji).

⁴⁵⁾ Lukman (ar. Luqman) = ime biblijskog mudraca i govornika, zv. Lukman-i Hakim (Luqman al-Hakim) — Mudri Lukman, naziv 31. poglavlja Kur'ana u kojem se o njemu govori.

Svoj prikaz o Sulejmanu Fikriju u »Šelali« dr. Onat je završio ovim riječima:

»Molim Svevišnjeg da ga poživi još puno godina kako bi mogao nastaviti svoje veliko djelo i tako svojoj domovini i nauci darovati još mnogo vrijednih djela.«

Eto, kako je dr. Burhanettin Onat prikazao naučni rad Sulejmana Fikrije. Osim onoga što sam naveo dr. Onat je u svome prikazu iznio niz drugih, vrlo zanimljivih podataka iz bogatog sadržaja Sulejmanovih triju knjiga Povijesti Antalije.

I smrt Sulejmanova 8. 11. 1962. godine u Ankari nije ostala nezapažena. Dr. Onat je opet bio jedan od onih koji su zabilježili smrt Sulejmanovu i evocirali svoja sjećanja na Sulejmana Fikrija. Nekrolog o Sulejmanovoj smrti dr. Onat je objavio opet u časopisu »Šelale« pod naslovom »Izgubili smo Fikri Hodžu«. ⁴⁶⁾ Evo nekoliko izvoda iz tog, toplo i osjećajno napisanog nekrologa:

»S dubokom žalošću primili smo vijest da je zauvijek sklopio svoje oči Fikri Hodža koji je pola stoljeća posvetio nauci i kulturi svoje domovine i njezinom uzdizanju, a naročito svojoj Antaliji. To je bio veliki mislilac, učenjak i nadasve dobar čovjek i humanista.

Sulejman Fikri Eeten rođen je u Jugoslaviji, ali je on jedno čisto tursko čedo. On je za svoga života svojim djelima i svojim marljivim radom podigao sebi trajan spomenik u našoj Antaliji. On je u liceju podigao bezbroj naše djece i odgojio ih u pravom patriotskom duhu. On je osnovao i podigao Antalijski muzej, oživio i udario temelje današnjem turizmu Antalije, jer je svojim djelima naučno otkrio Antaliju i svijetu ukazao na njezine znamenitosti i njezinu bogatu prošlost. Prvo kao profesor, a kasnije kao direktor Muzeja u Antaliji, napisao je komplet povijest Antalije u tri knjige. Ima i neobjavljenih knjiga.«

Na kraju svoga nekrologa o Sulejmanu, dr. Onat je rekao i ovo:

»Fikri Hodža je podigao petoro svoje djece od koje je jedan ljekar-kirurg, jedan je visoki oficir, a ostala su mu djeca (ženska) nastavnice. Njegova (druga) domovina (Turska) osjeća duboku žalost zbog njegovog nestanka i ističe svoje iskreno saučešće njegovoj porodici, a njemu želi Božju milost i oprost.«

⁴⁶⁾ Dr. Muzaffer Erten poslao mi je, zajedno s ostalim materijalima i knjigama, isječak iz časopisa »Šelale«, u kome je dr. Onat objavio svoj nekrolog o smrti Sulejmanovoj.

ZAKLJUČAK

Teško je ovako, na jednom ograničenom prostoru, uz to još s nepotpunim podacima, dati cjelovit prikaz o životu i djelu jednog velikog naučnika i humaniste kao što je bio Sulejman Fikri Erten (Imamović-Hadžiefendić). To nije, po mnogo čemu, bila ni moja namjera, jer bi ona za moje snage bila preambiciozna i nerealna. Ja ću biti zadovoljan i bit će mi osobito drago ako ovim mojim radom uspijem da našoj naučnoj javnosti i svim ljubiteljima i poštovaocima nauke i naše kulturne baštine ukažem i skrenem pažnju na jedno veliko ime našeg podneblja kome je bilo suđeno da ode, odraste, da se školuje i da svoj vijek provede van svoje domovine i da iza sebe ostavi vrijedna naučna djela, kao što je to bila sudbina stotina naših ljudi, i tako da svoj, a time i naš, prilog naučnoj misli i razvoju nauke uopće, koja, strogo uzevši, ne poznaje i ne priznaje nikakve granice i koja, kao takva, pripada cijelom čovječanstvu. Sulejmanovo izvrsno poznavanje turskog, arapskog i perzijskog jezika, kao i nekoliko evropskih jezika, uz to svestrano obrazovanje koje je postigao, zatim njegova velika ljubav prema nauci i njegova velika marljivost, sve mu je to omogućilo da izraste u plodnog učenjaka, historičara i arheologa svjetskog ugleda.

SUMMARY

Sulayman Fikri Erten (1876-1962) was born at Gornji Rahić, the small place near Brčko. He is a descendant of the Imamović family. His father, grandfather and great-grandfather were educated in Istanbul and all of them served as imams of the mosque in his native place. Suleyman Fikret also received his education in Istanbul where he finished the madrasa and the faculty of arts. He worked as a teacher of secondary schools in Bolu, Lazikija and Antalija. After the retirement he remained in Antalija till the end of his life.

While living in Antalija, which is very rich in historical monuments, he got interested in its past and engaged in the studies of its most ancient history. He also collected objects of archeological interest and established The archeological museum. For some time he was its director. On the basis of the gathered material he wrote the history of Antalija in three volumes (Antalija Livasi Tarihi — Antalija Tarihi), published in 1919, 1940 and 1948. In addition to this history he was also the author of the book titled Tekeliogullari in which the past of the Antalija family named Tekelija and some of its outstanding members were described. The book was published in 1955. He also wrote a book on

Naslovna strana knjige ANTALJA LIVASI TARIHI

Naslovna strana knjige ANTALJA TARIHI

Naslovna strana knjige ANTALJA TARIHI — ucuncu kisim

Poledina knjige ANTALJA TARIHI — ucuncu kisim

Naslovna strana knjige TEKELIOGULLARI